

Salon der verdieping – 26 januari 2018

De aard van elk beestje: pogen te blijven bestaan. Over de conatus.

De conatus: het streven naar zelfbehoud is onze essentie. MvR¹ geeft vele namen aan de conatus: streven, kracht, pogen, inspanning, drift, nopen...‘iets noopt mij’. Maar al dat streven is niet gericht op een extern doel, een doel buiten het streven zelf. Er is geen doel, plan of bestemming. De conatus van het lichaam is het streven te blijven bestaan, zich door te kunnen zetten. De conatus van de geest is het begrijpen als de natuurlijke aard van de geest, naast bewustzijn.

De geest is de idee van de inwerking op het lichaam. Hier past wellicht het woord bewustzijn beter. Geest en lichaam zijn één en geest en lichaam zijn parallel, waarbij de een (geest) weet heeft van de ander (lichaam). Wel parallel, maar zij kunnen elkaar niet beïnvloeden. Geen causale relatie. Neem het voorbeeld van honger of woede.

De mens vormt ook geen aparte klasse of zelfstandige staat binnen de natuur. Mensen zijn modi tussen andere modi. En dat betekent dat een mens als modus onderhevig is aan een krachtenspel, een machtsstrijd. In alles wat is werkt de conatus noodzakelijk in de richting van behoud, voortbestaan en expansie. Onvermijdelijk ondergaat elke modus invloeden van buitenaf: de aandoeningen.

Deze aandoeningen kunnen negatieve, neutrale of positieve gevolgen hebben voor onze conatus. Dat uit zich in zintuiglijk gevoel van lust of onlust. Ons streven naar zelfbehoud stuit op weerstand. Dat kan lucht zijn als we ons verplaatsen of een berg die we moeten beklimmen. Maar ook de andere conati met hun kenmerkende streven naar zelfbehoud kunnen een belemmering zijn voor ons.

Beperkingen en belemmeringen kunnen leiden tot een andere manifestatie van de conatus. Denk aan een boom die ‘scheef’ groeit. Scheef is typisch een oordeel van mensen. Scheef is niet zozeer iets in de werkelijkheid als wel ons oordeel over de werkelijkheid. Het is een denkding. Daar heeft Spinoza niet zoveel mee op. Voor

¹ Mirjam van Reijen

Spinoza geldt: wat is, is volmaakt. Het is de uitdrukking van alles wat nodig was om het er te laten zijn.

Goed en kwaad hangen samen met dit doorzetten van de conatus. Eigenlijk zou je kunnen zeggen nuttig en onnuttig, gezien vanuit het streven van de conatus. Maar mensen noemen die dingen goed waarnaar ze streven.

Over deugd. Dat is een beladen woord dat afhankelijk van de context heel verschillende betekenissen kan hebben. Bij S. betekent het kunnen bestaan en zich doorzetten. De deugd wordt om haar zelfswil nagestreefd. Niemand streeft iets na ter wille van iets anders.

Is S. dan een volslagen egoïst in zijn denken? Nee, hij introduceert het welbegrepen eigenbelang. Er is voor de mens niets nuttiger dan een andere mens, wanneer elk het allermeest zijn eigen nut zoekt. Hier maakt MvR een klein uitstapje naar de politieke filosofie van S.

Onze conatus werkt vanuit zichzelf en in zoverre dat lukt geeft dat blijheid en in zoverre dat niet lukt droefheid. Maar dat is niet vanzelfsprekend. Volgens S. is er altijd wel iets waardoor onze macht wordt overtroffen. Maar in spinozistische zin is alles en iedereen altijd precies wat hij is, en in die zin volmaakt. Ook de blinde of de boom die scheefgegroeid is. Wij beoordelen al deze waarnemingen vanuit een normatief principe. Een mens of een boom hoort zo te zijn etc. Maar dat zijn enkel denkdingen.....

Vrijheid bestaat niet: slechts een aangetrokken of aangestuurd worden door een voorafgaand iets bestaat. MvR haalt het voorbeeld van Spinoza aan over hoe wij de zon ervaren. Die ervaring is een illusie vanuit het verstand gezien. En diezelfde verhouding brengt hij over naar de vrije wil. De ervaring van vrijheid is weliswaar aanwezig, maar voor het verstand is het een illusie. Kennelijk wordt die ervaring (van de vrije wil) net zoals een optische illusie veroorzaakt door de structuur van ons (zelf)bewustzijn. Als wij een kompasnaald waren, zouden we de illusie hebben uit vrije keus ons te richten op het noorden. Vrijheid is voor Spinoza juist de erkenning van de wetten van de menselijke natuur en zijn bestaand dienovereenkomstig. Daarbij speelt de rede een belangrijke rol. Die helpt het nuttige

boven het schadelijke te verkiezen. Dit is dan de vrijheid om ongehinderd te kunnen doen wat je uit jezelf niet laten kunt. En MvR herinnert er nog eens aan dat de absolute vrijheid van God niets anders is dan zijn absolute noodzakelijkheid. Wij zijn als de vallende appel. Daar kunnen we niet voor kiezen, maar de vallende appel kan wel gehinderd worden...

Wordt vervolgd op vrijdag 23 februari.

Bijlage

De tijd van Spinoza: Einde van de tachtigjarige oorlog met Spanje. Unie van Utrecht als een verdrag van tolerantie en vrijheid tussen Hollandse staten. Tegelijk was er de oppermachtige protestantse kerk (Dordtse synode). Gouden eeuw. Nederland als wereldmacht. Descartes woont hier een belangrijk deel van zijn leven. John Locke brengt een uitgebreid bezoek aan Nederland en schrijft dan zijn 'letters of tolerance'.

De man: bescheiden, alleenstaand. Denker die in zijn levensonderhoud voorzag door het slijpen van lenzen. Een in Amsterdam geboren Sefardische jood en al jong verbannen uit zijn eigen gemeenschap. Heeft zijn leven lang contact met 'vrijdenkers', geleerden en wetenschappers. Schrijft veel brieven. Woont in Amsterdam, Rijnsburg (Spinozamuseum), Voorburg en den Haag. Sterft jong. Het meeste filosofische werk wordt na zijn dood uitgegeven. Hoofdwerk is de Ethica.

Politiek filosoof. Spinoza dacht na over de inrichting van de samenleving. Dat deed hij in navolging van bijvoorbeeld Grotius (van de boekenkast) en Hobbes. De staat is het hoogste orgaan en de kerk is daaraan ondergeschikt. De staat moet ook toezien op de kerk. Spinoza bestreed religieus fanatisme: in zijn tijd van de kant van dominees, maar zag duidelijk een belangrijke rol voor de kerk in de samenleving als samenbindend en als moreel instituut.

De staat heeft als doel vrijheid. Daarom ook godsdienstvrijheid. En de vrijheid van meningsuiting is de hoeksteen van de politieke vrijheid. Democratie is de beste staatsvorm.

Psycholoog Spinoza besteedt met name veel aandacht aan de verhouding tussen denken en emoties. De essentie van mensen – en van alles wat is – is de conatus: de

drang tot behoud. Wat het behoud versterkt geeft blijdschap (is nuttig) en wat het behoud verzwakt geeft droefenis (is onnuttig).

Mensen laten zich vaak leiden door verwarde en verwarrende ideeën. Alleen het verstand kan leiden tot het juiste inzicht (adequaatheid) en daarnaast kan de intuïtie ons in één moment de werkelijke samenhang doen inzien.

Descartes Spinoza staat in één lijn met Descartes en Leibniz (rationalisten). Hij onderscheidt zich van Descartes onder meer door diens dualisme van lichaam en geest te verwerpen. Spinoza is een monist en pantheïst. Volgens velen is hij gewoon een atheïst, maar ik heb soms het idee dat dit voor sommigen eerder een projectie is dan een onderbouwd feit.

Zijn denken is **radicaal**.

- Anti-antropomorfisme: je zou kunnen zeggen projectie. God als oude man met baard.... De menselijke werkelijkheid als referentie... Een persoonlijke God.
- Anti-antropocentrisch: de mens staat bij Spinoza sowieso niet in het centrum, is niet bevoorrecht etc. ik en zelf zijn zeer betrekkelijke begrippen. Niet ik denk, maar er is denken bij mij.
- Anti-finalisme: er is geen einddoel. Vooruitgang is een illusie.
- Determinisme: alles is (werk)oorzaak en gevolg. Géén vrije wil.
- Buiten de natuur is er niets. Geen ietsisme dus... en ook geen intelligent design.
- God is de oorzaak van zichzelf en alles komt noodzakelijk uit het goddelijke voort. Dat heeft verrassende en moeilijke consequenties. De mens is een van de verschijningsvormen van God-Natuur. Alles werkt volgens natuurwetten. Er is geen toeval of mogelijkheid, enkel noodzakelijkheid. En er zijn twee vormen van causaliteit: een verticale: dat wij uit God/natuur voortkomen en een horizontale: dat andere modi op ons in (kunnen) werken.